

Roma ve Ortaçağ

— SİYASİ MÜESSESE VE DOKTRİNLER — (*)

Yazan:

Gaetano MOSCA

Roma Üniversitesinde Profesör,
Linçei Akademisi üyesi.

Çeviren:

Mukbil ÖZYÖRÜK

Ankara Hukuk Fakültesi İdare
Hukuku Asistanı

Eski Roma'nın siyasi müessesesi ve doktrinleri Tarihi devrin başlangıcında İtalyan sitelerinin siyasi organizasyonu, muhakkak ki Yunan site-devletininkilerle birçok benzerlikler arz ediyordu. Bu benzerlikler, uzak bir etnik akrabalığa veya cenubi İtalyada yerleşmiş olan Yunan kolonilerinin M.E. 6 ncı yüzyılın sonundan itibaren, kuvvetle müessir olanlarına hamledilebilir. İtalyan siteleri arasında en meşhuru olan Roma'nın menşesinde, bir kral ve eski devirlerde patriçi jenteslerinin şeflerinden mürekkep bir Senato ve Komis'leri, yani halk meclislerini buluyoruz. Yunanistan'da olduğu gibi, irsi krallık daha sonraları ilga edilmiştir. Bunun yerine konsüllük ve seçimli, muvakkat ve hemen daima muhtelif şahıslardan mürekkep büyük memuriyetler kaim olmuşlardır.

Eski jenteslerin soylarından olanlar tarafından teşkil edilen eski patriçi partisi ile, yerleşmiş yabancılar ve âzâd edilmiş esirler arasında mücadele pek çabuk başladı. Yunan site devletininkine çok benzeyen fakat ondan bazı hususlarda ayrılan bir esas teşkilât kabul ederek, birbirleriyle tamamen kaynaştıkları ana kadar, her biri kendi majistra (=magistra) larına mâlik iki ayrı sitenin, şehirde bir müddet yanyana yaşadıkları dahi zannedilmektedir. Bu yeni esas teşkilâtın belli başlı hususiyetleri, mağlûp kavimler arasında en iyilerine vatandaş vasfının veya bir nevi yarı vatandaşlığın bahşedilmesi yolundaki büyük kolaylığa dairdir. Aynı suretle Roma, hükümet merkezinden epey uzak bölgelere gönderdiği kolonların

(*) — Gaetano MOSCA: *Histoire des Doctrines Politiques*. Trad. de G. Bouthoul; Paris, Payot 1936, Pages: 59-103.

vatandaşlık vasıflarını da mahfuz tutuyordu. Nihayet Roma esas teşkilâtı, cümhuriyetin son yüz yılına kadar, hemen hemen bütün yunan sitelerinin esas teşkilâtına nazaran haiz olduğu aristokratik karakteri muhafaza etti.

Filhakika tarihî devirdeki Roma Senatosu, Devletin yüksek vazifelerinde bulunmuş kimseler arasından, Sansör (=Censeur)ün intihap ettiği şahıslar tarafından teşkil ediliyordu. Nisbeten daha yeni bir devirdedir ki çentüri komisleri (=les commices centuriaux) aristokratik sınıfların üstünlüğünden uzak kalabilecek şekilde yeniden teşkil edildiler. Çenturi komisleri yanında kurulan tributi komislerinin mevcudu, çens'i geçiyordu. Buna rağmen kanunlar, ancak majistraların, onları teklif ederken kullanmış oldukları sarih tâbirler dahilinde kabul edilebiliyordu. Roma senatosunun muhtelif salâhiyetleri ve otoritesi bu nevi uzuvlara bazı yunan sitelerinde tanınmış olan salâhiyet ve otoriteden daha geniştir. Seçimli vazifelere gelince: kanun ve kanundan da ileri giderek örf ve âdet, cümhuriyetin son zamanlarına kadar, bunların hakikaten halk içinden çıkan insanlara verilmesini menediyordu. Gerçekten, siyasi mesleğinde ilerlemek isteyenlerin aşmak zorunda oldukları ilk derece olan askerî tribönlük (=Le Tribunal Militaire), cümhuriyetin sonuna kadar, tatbikatta, ancak daha yüksek bir cens'e mensup olmaları icabeden süvari sınıfı azaları tarafından erişilebilen bir mevki idi.

Fakat Roma, İtalyayı, hâkimiyeti altına aldıktan ve Akdenizin çalkandığı hemen bütün sahilleri zaptettikten sonra, yukarda işaret ettiğimiz şekilde tâdil edilmiş olmasına rağmen Site-Devlet esas teşkilâtının artık yürüyemeyeceği açıkça belli oldu. Vatandaşların büyük bir ekseriyetinin uzakta bulunmaları, Komislerin muntazaman ve çabucak Forum'da toplanmalarına engel oluyordu. Nihayet, ancak sitede oturan avam sık sık buraya devama başladı. Uzak eyâletlere gitmek için Konsüllerin uzun seyahatler yapmak mecburiyetinde olmaları, en yüksek mevkilerin (senelik) olmak vasıflarının muhafazasını da güçleştiriyordu.

Bundan başka arazi mülkiyetinin bölüşülmesinde büyük bir karışıklık husule gelmişti. Arazi yavaş yavaş mahdut adette büyük mülk sahibinin eli altında temerküz etmişti. Yüzyıllar boyunca Roma ordusunun esasını teşkil etmiş olan küçük mülk sahipleri sınıfı tedricen azalmıstı. Bu düşüklüğün önünü almak için iki kanun yürürlüğe kondu: M.E. 123 senesinde Caius Gracchus tarafından teklif edilen birinci kanuna göre teçhizat ve silâh bedelleri askerlere yükletilmeyecek fakat Hazine tarafından ödenecekti. Roma'nın askerî organizas-

yonunun teşkilâtçısı Caius Marius tarafından M. E. 108 de teklif edilen ikinci kanun mucibince de sade proleterlerin değil azatlı esirlerin çocukları da lejyonlara kabul edileceklerdi.

Bu iki kanun ve uzak ve uzun harplerin neticesinde, ahalinin, en aşağı sınıflarından devşirilmiş ve meslekten yetişmiş askerlerden mürekkep bir ordu, vatandaşların teşkil ettiği ordunun yerini tuttu. Eskiden müvakkat bir surette verilen ve lejyon şeflerinden geri alınabilen komuta (=İmpérium) tatbikatta gayri mahdut oldu ve uzun seneler devam etti. Askerler de şeflerinin âletleri oldular ve muzafferiyetin temin edeceği kârları paylaşmak şartıyla onların muhteris niyet ve projelerini müdafaa ettiler. İç harplerin belli başlı sebeplerinden birini de, bu nevi vaziyetlerde aramak lâzımdır. Bu harplerin neticesinde hususî mülkiyet müessir bir surette el değiştirdi. Zira birinci ve bilhassa ikinci sürgün esnasında zenginlerin birçok arazisi müsadere edilerek askerlere, yani silâhlı proleterlere dağıtıldı.

Birçok modern tarihçiler, Auguste'ün, İmparatorluğu Cumhuriyetin yerine ikame ederek yeni bir hükümet şekli yaratmak mı, yoksa gereken noktalarında tashihler yaparak cumhuriyet şeklini muhafaza etmek mi istemiş olduğu hususunu münakaşa ettiler.

Zannımızca bu tâbirleri kullanmak, meseleyi yalnız vaz etmek tir: zira Roma müesseselerinin mütalâasına kendilerini pek hasretmemiş olan kimseler eski Roma Cumhuriyetinin bugünkü cumhuriyetlere benzer bir hükümet şekli olduğunu ve Auguste'ün İmparatorluğunun modern imparatorluklara benzediğini zannedebilirler. Hakikat şudur ki, Auguste, Roma'nın bütün Akdeniz sahillerini hâkimiyeti altına almasından ve Roma vatandaşlarının milyonları bulmasından sonra eski Site-Devlet esas teşkilâtının artık yürüye miyeceğine kanaat getirmişti. Bundan dolayı, hükümetin eski uzuvlarına yeni ve daha müessir olanları ilâve etmekle beraber, eski uzuvları da yeni ihtiyaçlara mümkün mertebe intibak ettirmekle yetindi.

Auguste'ün, aile müessesesinin himayesine dair iki mühim kanunu, kendilerine tavsib ettirmek gayretini göstermesine rağmen, teşrii meclisler olan Komisler muattal bir hale düşmeğe başlamışlardı. Bu kanunlar «Papia Poppea de maritandis ordinibus» ve «Julia de adulteriis» idi. Komislerce tasvib edilen ve bizce bilinen en son kanun 97 senesinde Nerva'nın zirai bir kanunudur.

Komislerin teşrii vazifeleri imparatora ve kanun kuvvetini haiz «senatus consulta» lar isdar eden Senatoya intikal etti. Bununla be-

raber bu siyasî uzvun eski imtiyazları ehemmiyetli surette tahdit edildi; salâhiyeti dahilinde olan malî işler ve dış siyaset, kısmı azamiyle imparatora devredildi (1).

İmparatorluğun eyâletleri, imparatora bağlı eyâletler (= Les provinces impériales) ve Senatoya bağlı eyâletler (= Les provinces sénatoriales) olmak üzere taksim edilmişlerdi. Birincileri, gönderilen memurları bizzat tayin eden imparator tarafından doğrudan doğruya idare olunuyorlardı. İkincilerini ise Senatonun tayin ettiği memurlar idare ediyorlardı. Kaydedelim ki imparatora bağlı eyâletler hemen hemen kâmilten imparatorluğun uzak noktalarında ve hudutlarındaydı. İmparator burada bulunan lejyonların başkomutanıydı. Binaenaleyh imparator askerî kuvvetleri kendi elinde tutuyordu; emirlerine tâbî bir askerî vali bulundurduğu bu eyâletlerde mutlak bir otorite icra ediyordu.

Romada ve Senatoya bağlı eyâletlerde imparator bir mülki majistra idi. Fakat şahsında topladığı vazifeler onun iradesini daima üstün kılıyordu. Eski cümhuriyet majistratlıkları hemen tamamen muhafaza edildiler; fakat bunların yanında ihdas edilen daha nüfuzlu vazifelere doğrudan doğruya imparatorun emri alan alâde şövalyeler veya azâd edilmiş köleler tayin ediliyordu. Böylece imparatorun bürokrasisi, yavaş yavaş artık tamamen fahri ve ünvanca kıymetli bir vazife olan eski majistratlıkların yerini aldı. Eski siyasî rejimden arta kalan tek hatıra, Roma halkının mümessili olmak sıfatıyla, İmparatorun iktidarlarını Senatonun bahşettiğini nazari olarak kabul eden «Lex Regia de İmperio» oldu. Hakikatte İmparatoru çıkaran ve deviren, pretörlerin ve daha sonra lejyonların arzusuydu. Her ne suretle olursa olsun bu kanunun idamei hayat etmesi 3 üncü yüzyılın sonuna kadar, Roma İmparatorluğunun esas teşkilâtıyla, imparatorunun millî tanrıdan aldığı vekâlet veya ailesinden intikal eden irsî imtiyazlarla hüküm sürdüğü eski doğu imparatorluklarının esas teşkilâtı arasındaki farkı, tebarüz ettirmeğe imkân veriyordu.

(1) — Avrupa veya Amerika medeniyetinin bulunduğu memleketlerde hic olmazsa nazari sahada mevcut olan, muhtelif hükümler uzuvların salâhiyetlerinin kesin tefrikine, eski medeniyette rastlanmaz. Bazan, meselâ teşriî kuvvet gibi bir vazife muhtelif iki uzviyet tarafından aynı zamanda icra edilir. Hakikatte, imparatorluğun ilk iki yüzyılı esnasında Roma, Senatonun salâhiyetleri imparatorların iradesine göre kâh genişliyor, kâh tahdide maruz kalıyordu. Umumiyetle meselâ Trajan gibi imparatorlar, iyi şöhrat sahibi oluyorlar ve Senatonun otoritesine hürmet gösteriyorlardı. Çağdaşları ve kendilerinden sonrakiler tarafından kötü sayılan imparatorlar ise bu otoriteyi daha az taniyorlardı.

Justinien'in Pandecte'lerinde, imparator otoritesinin menşesine dair olan bu gibi fikirlerin izlerine tesadüf edilir. Hattâ VI ncı yüzyılın sonunda Büyük Saint Grégoire, Doğu imparatoruna yazdığı bir yazıda, yabancı hükümdarlar esirlere kumanda ettikleri halde, Roma imparatorlarının (= Imperatores vero reipublicae) hür insanları idare ettiğini söylüyor.

İmparatorluk esas teşkilâtının en zayıf noktalarından biri, tevarüs kaidelerinin gayri muayyenliği oldu. Bunun neticesi, tahta hak iddia edenler arasında sık sık mücadeleler oluyordu. İlk beş imparator, 68 senesinde Neron ile nihayet bulan Julia Claudia ailesine kan veya evlâtlık rabitalarıyla mensupturlar. Vespasien, Titus ve Domitien gibi üç imparator yetiştiren Flavi'ler hanedanı, bir senelik bir dahili harpten sonra tahta yerleşti ve 96 senesine kadar hüküm sürdü. Evlât edinme âdeti sonradan ortaya çıktı; bu sayede imparator kendisinin halefini, hayatı esnasında tayin edebiliyordu. Bu usûl sayesinde 180 senesine kadar birçok iyi imparatorlar geldi.

Bundan sonra Marc-Aurèle'in yerine liyakatsiz oğlu Commode tahta geçince tekrar tabii tevarüs sistemine dönüldü ve bunun da öldürülmesi üzerine 192 senesinde, tahtın, her biri kendi lejyonlarına dayanan muhtelif namzetleri arasında dahili harpler tekrar başladı. Bu mücadelelerin tekrar başlamasıyla İmparatorluğun ve İmparatorlukla beraber İlkçağ medeniyetinin ilk inhitat alâmetleri gözüktü.

Roma müelliflerinin siyasi doktrinleri pek orijinal değildir. Romalılar, nazariyeler kurmaktan hiç hoşlanmayan iş adamlarıydı. Üstelik dahili harplerle altüst olmuş bir devir olan cümhuriyetin son yüzyılında nazariyeler hiçbir şeye yarayamazdı; zaten yunan doktrinlerinin tesiri hâlâ hâkimdi. İmparatorluk devrinde de, siyasi meselelerin nazari mütalâasına yol açacak tatbikat gayeleri mevcut değildi.

Siyasi hayata temas eden fikirler bulduğumuz Roma müellifleri arasında LUCRECE'yi hatırlamak lâzımdır. De rerum natura isimli şiirinde, kendi fikrinde zaten dünya işlerine karışmayan tanrıların mevcudiyetlerini kabul ettikten sonra, siyasi uzviyetlerin menşelerini aramaktadır.

İddiasına göre başlangıçta insanlar Sitelerde içtima ve en kuvvetliler ve en iyiler arasından sefler intihap etmişlerdir. Bunlar az zamanda dejenere olmuşlardır. Zira bütün servetleri kendi ellerine geçirmek ve böylece, idare edilmekte olanların isyanlarına sebebiyet vermek suretiyle iktidarlarını sui istimal ettiler. Bu isyan, ka-

nunların hazırlanmasını ve majistraların intihab edilmesini elzem kılan bir anarşi halini doğurdu. Görüldüğü veçhile bu nazariye, Ef-lâtan'un ve Polib'in tesirleri hissedilen pek telifli bir nazariyedir.

SALLUSTE, De bello jugurtino isimli eserinde, Roma aristokrasisine karşı Marius'e ağır sözler söyletmektedir. Catilina suikas-tını anlatırken, Roma'nın siyasî hayatının, cümhuriyetin son za-manlarındaki tefessüh derecesini çok müessir bir surette ortaya koy-maktadır.

Siyasetle uğraşan diğer bir müellif de ÇİÇERON oldu. De repub-lica, De legibus, De officiis isimli eserlerinde üç an'anevî hükûmet şeklini inceler ve kendisinin, bu üç şeklin birleştirildiği muhtelit bir hükûmeti tercih ettiğini söyler. Polib'in tesiri altında kaldığını bu husus açıkça gösterir. Bundan başka Çiçeron, esaretten bahsederken, insanların müsavatsızlığına dair olan Aristonun nazariyesini kabul etmez. Fakat harpte mağlûp olanlara hayatları bağışlandığı zaman bunların esir sayılacaklarını ileri sürerek, esaretin Devletler Huku-kunun bir neticesi olmak dolayısıyla meşrû bulunduğunu söyler.

Çiçeron'un kendi esirlerine ve bilhassa doğudan gelen kültürlü esirlerine gayet insanca muamele ettiğini hatırlatmak doğru olur. Azâd edilmiş kölesi ve iş arkadaşı Tiron'a yazdığı mektuplar çok samimidir.

Tabii hukuk ile medeni hukuk ayırımına istinat eden SENEK, esaretin tabii hukuk bakımından kabul edilemez olduğunu fakat medeni hukuk bakımından kabul edilebileceğini iddia eder.

TASİTÜS, Vakayinâme (=Annales) sinin IV üncü kitabında, bir aralık, monarsiyi, aristokrasiyi ve demokrasiyi birleştiren hükûmet-leri tahakkuktan ziyade tasavvur etmenin kolay olduğunu, bunlar ta-hakkuk ettirilseler bile devam edemediklerini söyler. Tasitüs'ün Se-zar'dan ve Ogüst'ten evvelki eski hükûmet şekline dönülmesini iste-yecek derecede cümhuriyetçi olduğu zannedilemez. O, sadece kötü hükümdarların düşmanıdır; kendi hükümdarlıklarını, hürriyet yâni kanunlara saygı ve Senatonun otoritesi ile telif etmesini bilen iyi hükümdarları öğer.

**Roma İmparatorluğunun İlkçağ medeniyetininin hazırlanmasında-
inhibitat ve ilkçağ medeni- ki en büyük pay Yunanistanındır. Fakat
yetinin zeval sebepleri Yunan kültürünün, Asyanın ve Şimalî Af-
hakkında bazı görüşler rikanın büyük bir kısmına, Avrupanın,
cenubunda ve Ren'in garbında bulunan
bütün muntakalara ve Büyük Britanya'nın cenup kısmına**

yaymak şerefi Roma'nın oldu. İmparatorluğun genişlettiği her yere, az çok benzer kanunlar, fikir ve âdetler sokmak, mağlûplarla galipler, fâtihterle meftuhlar arasında her türlü tefriki yavaş yavaş ortadan kaldırmak gibi, gözle görünür hiçbir tazyikte bulunmaksızın, muhtelif barbar dillerini Batı'da lâtince, ve Doğu'da grekçe ile istihlâf etmek daha büyük bir meziyet teşkil etti. 211 senesinde Caracalla fermanı bütün eyâletler ahalisine Roma vatandaşlığı hakkını bahşetmek suretiyle, medenî dünyanın bütün kısımları arasında, o zamandanberi eşini görmediğimiz bir manevî ve fikrî birlik tahakkuk ettirdi.

URBEM FECİSTİ QUOD PRIUS ORBIS ERAT. (2).

Roma'nın birkaç yüzyıl muvaffakiyetle devam ettirdiği büyük eseri, 5 inci yüzyılın başlarında Galyalı şâir Rutilius Namasius bir mısrağ'da hulâsa ederek böyle söylüyordu.

Batı Roma İmparatorluğunun düşüşünü gerektiren sebeplerin araştırılması, hâlâ, tarihin en karanlık meselelerinden birini teşkil eder. Zira yalnız siyasi bir uzviyetin çöküşünü izah etmekle iş bitmez, fakat bütün bir medeniyetin belki tam değil ama her halde derin olan inhitatını anlamak lâzımdır.

Şöyle bir müşahedeye şimdiye kadar yapılmamış nazariyle bakılabilir: meselâ Çin ve bir dereceye kadar Hind —medeniyetleri Roma ve Yunan medeniyetleriyle pek az temasta bulunmuştur— müteaddit barbar istilâlarına uğramışlardır. Fakat her defasında da, istilâcıların, mağlûpların medeniyetleri içinde erimeleri için iki nesil değişmesi yetmiştir. Bu medeniyetler, istilânın neticesi olan inhitat ne uzun ve ne de hissedilir derecede olmaksızın, terakkilerine devam edebilmişlerdir. Bu vaziyet, Batı Roma imparatorluğunun düşüşünde görülmez. O halde yaptığımız müşahadenin neticesinde, bu düşünüşün bilhassa iç sebebler altında meydana geldiğine inanabiliriz.

İlk ciddi alâimin 3 üncü yüzyıl esnasında tezahür etmeğe başladığını biliyoruz. Hissedilir bir zevk ve düşünce inhitatı gösteren edebiyatta ve san'atte de bu alâmetler göze görünür bir şekildedir. Taht'a tevarüs hususunu tanzim eden bir kanunun mevcut olmasının birçok iç harplere ve bu harpler esnasında, ekseriya her mühim eyâlette, bir imparator meydana çıkmasına sebebiyet ver-

(2) — «Eskiden dünya olanı, (şimdi) şehir yaptın...»

diği de düşünölmüştür. İşte, Galya'yı ve Balkan yarımadasını tecrit eden ve hattâ Yukarı İtalya'ya kadar gelen ilk barbar istilâları böyle bir zamanda başlamıştır.

İllirya'lı imparatorlardan Claude II, Aurélien, Carus, Probus ve son olarak da Dicolétien, barları püskürtmeğe muvaffak oldular. Fakat Daçya'yı ve Almanya'nın Rhin'in doğusundan Tuna'nın membalarına kadar uzanan bir kısmını terketmeğe mecbur oldular. Daha sonraları Diolétien, merkezî iktidarı kuvvetlendirebilmek için Septime Sévère'in vaktiyle ittihaz ettiği tedbirleri tamamladı. İmparatorluğuna Doğu tipindeki mutlak monarşinin karakterini verdi; hattâ Sarayının hayat tarzını bile buna uydurdu. İç harpleri önlemek için tahta tevarüsü tanzim eden kat'î kaideler tesbitine çalıştı. Bu hususta, kooptasyon ile yenilenecek iki Ogüst ve iki Sezar'ın birlikte hareketlerine dayanan yeni bir sistem kurdu. Fakat Dioclétién'in çekilmesi üzerine iç harpler, Constantin'in imparatorluğun birliğini tesis etmesine kadar devam etti. Yeniden tesis edilen bu birlik pek az sürdü ve muhtelif heyecanlı vakalardan sonra 395 te Théodius'un ölümiyle ayrılma kat'î şeklini aldı.

Bütün 4 üncü yüzyıl boyunca ve 5 inci yüzyılın başlarında Doğu Roma İmparatorluğunun siyasi, iktisadi ve ahlâkî zâfiyeti gittikçe artarak nihayet önüne geçilmez bir hastalık halini aldı. Evvelce de işaret ettiğimiz gibi, bu inhitatın ilk sebebinin ne olduğunu kesin surette bilmek güçtür. İhtimal, ekserisi dahilî olan birçok sebeblerin bir araya gelmesi buna yol açmıştır.

Bu sebeblerden bazıları kâfi derecede biliniyor:

Herşeyden evvel nüfus azalmasına işaret etmek lâzımdır. Bunun sebebi de, barbarların istilâlarından başka, sık sık vukua gelen açlık ve hastalık salgınlarıydı. Umumî hıfzıssiha ve nakliyat sistemleri, bu âfetlerin korkunç tahribatını önleyecek derecede tekâmül edememişti. Doğum da azdı. Zira hristiyanlık taşraya, çocuk düşürmeyi ve atmayı ortadan kaldıracak derecede ve henüz gerektiği şekilde yayılmamıştı. Nüfusun azalması bittabi birçok müstahsil zanaatın sönmesini icabettirdi. Rençberi ve çocuklarını toprağa bağlayan kolon müessesesi ile bunun önüne geçilmeğe çalışıldı. Fakat bu sun'î ve gayri kâfi bir çareydi..

Diğer bir sebep, bilhassa ağır vergiler yüzünden orta sınıfın inhitatı oldu. Yüzde beş nisbetindeki intikal ve gümrük vergilerinden başka imparatorluk hazinesinin en belli başlı gelir kaynağı arazi vergisiydi. Bu vergi umumî olarak tarhediliyor, yâni merkezî hü-

kûmet, her mahallî idare (= municipe) nin mükellef olduğu miktarı tesbit ediliyordu. Decurion'lar yâni en nüfuslu kimseler arasından seçilmiş olan belde meclisi âzâları, bu vergiyi tahsil etmekle muvazaftılar. Siteye tarhedilen meblâğ ile tahsil edebildikleri miktar arasındaki farkı kendi keselerinden ödemeğe mecburdular. Roma'da ve İmparatorluğun belli başlı sitelerinde oturan büyük mülk sahipleri, kendilerini bu mükellefiyetten kurtarıyorlar ve bu vergi, mahvettiği orta ve küçük mülk sahiplerince tahammül olunuyordu.

Para kıymetlerindeki istikrarsızlığın da iktisadî vaziyeti gittikçe ciddileştirdiğini ilâve edelim. Askerî anarşi ve 3 üncü yüzyılın ikinci yarısı boyunca hattâ Devlet paralarında dahi gümüşe ve bazan da altına bile kurşun karıştırmak suretiyle kalp sikkeler basılmasına başlanmıştı. Alış verişte bu paralar ancak hakikî değerlerince kabul ediliyorlardı. Bunun neticesi olarak fiatlar yükseliyordu. Dioclétien, bu fiat yükselişini, İmparatorluğun her tarafında bütün erzakın ve bütün hizmetlerin azami fiatlerini tesbit eden bir tek tarife kabulüyle önlemeğe çalıştı. Fakat bu usûl bilhassa şu sebepten dolayı saçmaydı: Bu kadar geniş bir imparatorluğun bütün parçalarında bir gıda maddesinin aynı fiata satılması imkânsızdı. Böylece, aykırı hareket edenler için konan cezaların ağırlığına rağmen bu tarife tatbik edilemedi.

İmparatorluğun birçok bölgelerinde de haydutluğun daimi bir âfet halini almış olduğu malûmdur. Bu da âsâyişin bulanmasında ve bilhassa orta sınıfın fakir düşmesinde rol oynuyordu. Zira zenginler kendi hususî muhafızlarıyla korunuyorlar, fakirler de fukaralıkları sayesinde kurtuluyorlardı.

Hassaten bir tek âmil, Hükûmetin hatalarının neticelerini bütün berbatlaştırarak belki faydalı olabilecek bütün tedbirleri tersersiz kıldı: bürokrasi irtikâb'da bulunuyordu. Çok geniş ve yayılmış olan memur sınıfı, bilhassa 3 üncü yüzyıldanberi ferdî hürriyetin ve beledi otoritelerin zararına olarak gittikçe artan bir kuvvet ve iktidara sahip olmuştu. Tarihçiler bilhassa göze batan şu hususu kaydederler: Hünler tarafından sıkıştırılan Got'lar, 4 üncü yüzyıl sonuna doğru, Tuna'nın cenubunda ve Epir'deki topraklarda yerleşmek istediler; imparatorlar bunların dileklerini kabul eder. Silâhlarını teslim etmek şartıyla kendilerine bir senelik erzak ve topraklarını ekmek için tohum vadedilir. Fakat bu vaziyetle mükellef olan memurlar erzak ve tohumları zimmetlerine geçirir ve Got'lardan rüşvet alarak onların silâhlarını toplamazlar. Bunun neticesinde, bu barbarlar baş kaldırmağa muvaffak olmuşlar, Balkan ya-

rımadasını tamamen ellerine geçirmişler ve bir muharebede, imparator Valens'i mağlûp ederek öldürmüşlerdir.

Bürokratik irtikâbı gösteren diğer bir husus, Trablusgarp'ta cereyan eden bir seri tahkikat dolayısıyla tarihçi Ammien Marcelin tarafından hikâye edilendir.

Bununla beraber bütün bunlar Batı Roma İmparatorluğunun düşüşünü ve bu düşüşten de daha fenası ilkçağ medeniyetinin pek azım inhitatını yahut da eriyip kaybolmasını, ancak kısmen izah ederler. Zira her medenî memlekette ve her nesilde irtica kuvvetleri, muhafazakâr ve inkilâpçı kuvvetler daima mevcut olmuştur. Bu kuvvetleri asil karakterli ve kendini umumun menfaatine vakfetmiş insanlar temsil ederler. 4 üncü ve 5 yüzyıl Roma cemiyetinde böyle kimseler yok değildi. Bunun en iyi misali Kiliseden, saint Ambroise, saint Jérôme, saint Augustin, saint Paul de Nola, Salvien vs. gibi, kıymetleri münakaşa götürmez birçok yüksek insanların yetişmiş olmasıdır.

Fakat fikir ve maneviyatça yüksek olan bu kimseler, Batı Roma İmparatorluğunun düşüşünü geciktirmedi. Zira bunlar, vatan-severliğe tamamen yer vermemiş olmamakla beraber, cismin selâmetini ruhun selâmetinden daha az önemli telâkki eden kilise iyerarşisine mensuptular. Kâfirlerin telâkkileri yerine (— Devletin hayatta faal rol oynaması, tenkidî ve askerî vazife hissi, imanantist bir hayat telâkkisi—) geniş mikyasta hristiyanlık telâkkileri (—dünyaya işlerine, dolayısıyla Devlet işlerine karşı alâkasızlık, ezeli ve ebedî, uhrevî saadete erişme arzusu, hayatı gelip geçici bir durak ve hattâ hristiyanlık kemaletine ermeğe bir engel sayan transandan bir hayat anlayışı—) kaim olmuştu. Böylece, o zamana kadar İmparatorluğun bir muhafazası olmuş olan fikir ve hislerin kâffesi yavaş yavaş ortadan kalkıyordu. Toplu hareket ve gayretlerin, her cemiyette en belli başlı membai olan manevî ve ahlâkî kuvvet ortadan kayboluyordu. Ve hariçten kuvvetli bir darbe gelince, bu manevî ve ahlâkî kuvvet sayesinde hergün yeni bir gayret alamyayan ve müdafaa edilemeyen medeniyet ve siyasî uzviyet mukavemet edemediler.

Durumu Doğu Roma İmparatorluğu kadar iyi olmayan Batı Roma İmparatorluğu, böylece, hristiyanlığın, idareci sınıflar arasında intişar etmesiyle, ahlâkî buhranın en hassas ve zayıf noktasına tesadüf eden bir devrede üstelik de barbarların hücum ve istilâlarına uğrayarak çöktü. Bilâkis Doğu İmparatorluğu, maddî ve manevî kuvvetlerini yeniden tanzim ve buhranın en zor devresini

atlatmağa zaman buldu ve aşağı yukarı bin yıl daha devam edebildi. 6 ncı yüzyıldanberi orada millî din halini alan hristiyanlık, onun kuvvetlerinin artmasında ve evvelâ perslerin, sonra arapların ve uzun müddet şimâl barbarlarının hücumları karşısında düzen ve dirliğin idamesinde rol oynadı. Şurasını da unutmayalım ki, tasvir ibadeti aleyhinde 8 inci yüzyılım başlarından itibaren başlayan mücadele, lâik unsurun, keşşilik ve rühban tarikatlerine karşı bizans cemiyetindeki tepkisinin neticesi oldu.

Ortaçağ - sınırları - Ortaçağ tefekküründeki belli başlı hususiyetlerin görünüşü.

Umumiyetle Ortaçağ, Batı Roma İmparatorluğunun ortadan kalktığı 466 tarihinden başlatılır ve sonuna da Amerikan keşfi olan 1492 yılı konulur. Bu kesinliklerde, daima sun'î bir vaziyet vardır; fakat pratik ihtiyaca az çok cevap verirler. Buna rağmen, zikredilen bu iki tarihin en iyi şekilde intihap edilmiş oldukları söylenemez. İlkçağ medeniyetinin siyasi ve fikrî inhitatı, 476 yılından iki asır evvel başlamıştı. M. S. 5. inci yüzyılım ortasından çok evvel, batı imparatorları, ücretli barbar askerlerinin ellerinde, keyfe göre kâh yükseltilip kâh ortadan kaldırılıverecek kuklalar halini almışlardı. Diğer taraftan, parlömanter devlete tekaddüm eden mutlak monarşik devletin teşekkülü, Avrupa kıtasında ancak 17 nci yüzyılım sonuna doğru tamamlanabildi. Ancak o zamandır ki avrupalı idareci sınıfların zihniyeti ortaçağın son telâkkilerinden sıyrılıp hakikaten modern bir şekil aldı.

Binaenaleyh ortaçağı 395 senesinde, yani Théodose'un öldüğü ve Doğu ve Batı imparatorluklarının ayrılmasının vuku bulduğu tarihte başlatmak ve sonu olarak da Louis XIV ün öldüğü 1715 veya, bunun saltanatının kuvvet kesbettiği, Mazarin'in ölümünden sonrasını yani 1661 yılını kabul etmek belki daha doğru olur.

Her ne olursa olsun, ister umumun kabul ettiği sınırlara itibar, ister bizim teklif ettiklerimiz tercih edilsin, ortaçağ olarak telâkki edilen tarih devrinin asgarisi takriben on, azamîsi takriben onüç yüzyıldır. İmdi, bu kadar uzun bir devre boyunca, içtimai organizasyonun ve beşer zihniyetinin müteaddit tahavvülâta maruz kalmak mecburiyetinde olduğunu anlamak için tarihî olaylar üzerinde alelâde bir fikir sahibi olmak yeter. 6 ncı veya 7 nci yüzyıllar insaniyle 15 inci veya 16 ncı yüzyıllar insanı arasında pek tabii, büyük bir fark mevcuttur. Eğer fertlerin psikolojisi değişmişse, insan cemiyetinde hâkim bulunan ana müesseseler ve fikirler de değişmiş olamaz.

Ortaçağın siyasi bakımdan en esaslı vasfı âmme hukuku ile hususi hukukun birbirine karışmasıdır ki bunun neticesinde bir arazinin mâliki veya zilyedi, bu arazinin sakinleri üzerinde hükümlerlik haklarına mâlik olduğunu zannediyordu. Başka bir vasfı mümeyyiz, Hükümran (kiral veya imparator) ile fert arasında fief veya Komün'ün, diğer bir nesnenin teşekkülüdür. Hassaten ortaçağa ait üçüncü bir mefhum da bir ailenin hususi mâmelekinde Devlet'in temessülü ve bunun bütün neticeleridir..

Tamamen fikri mahiyetteki mümeyyiz vasıflara gelince: tarih kavramının ve tenkit zihniyetinin yokluğu, müşahede zihniyetinin bulunmayışı veya kifayetsizliği, otorite prensibine olan aşırı hürmet (ki bu yüzden ekseriya ancak İncil'e veya Aristo'ya dayanarak münakaşa edilebilirdi) ortaçağ müelliflerinde bârizdir. Maa-mafih bu devir zarfında bazı müellifler mantık sahasında büyük istidat gösterdiler ve noksansız felsefi sistemler kurmağa muvaffak oldular. Bu hususta saint Thomas d'Aquin ile Dante'yi hatırlatmak yeter.

Heyeti umumiyesi itibariyle, modern yâni şu son iki veya üç yüzyıllık tefekkürün, ortaçağinkinden ziyade ilkçağinkine benzemekte olduğu şüphe götürmez. Modern tefekkürün ilk tezahürlerinin, Rönesans esnasında, klâsik etütlerin tekrar meşhur olduğu 15 inci yüzyılın sonlarına doğru meydana çıkmaları da bunun doğruluğunu gösterir. Belki de hristiyanlığın tesiri altında olduğundan dolayı, modern hissiyat ile daha fazla benzerlik gösteren ortaçağ hissiyatı için ise aynı şey varid değildir. Bu hususa kani olmak için İlahî Komedi'nin bazı kısımlarını (Francesca da Rimini, Kont Ugo-lin vs.), Abélard'ın Héloïse'e ve bilhassa Héloïse'in Abélard'a mektuplarını, italyan ve fransız birçok halk şarkı ve hikâyelerini zikretmek kâfidir (3).

Ortaçağ'ın XI inci yüzyıla Hristiyanlığın beşer zihniyetinin dekadarki siyasi tefekkürü. ğışmesinde ne derece payı olduğunu evvelce izah ettik. Şimdi bunun siyasi doktrinler üzerindeki tesirinin ne olduğunu tetkik edeceğiz.

(3) — Bazı modern münektitler, Héloïse'in mektuplarının sıhhati hususunda şüpheye düşmüşler ve bunların 14 üncü yüzyılın meçhul bir müellifi tarafından yazıldığını ileri sürmüşlerdir. Bu da, bu mektupların ifade ettiği hislerin Abélard'inkilerinden daha ince ve hassas oluşunu izah eder. Bu varsayımı kabul etsek bile, bu mektupları yazanın ortaçağda yaşamış olduğu gene açıktır.

Başlangıçta hristiyanlık dünyevi kudret ile hiç alâkadar olmadı. İsa, kendi ülkesinin bu dünyada olmadığını söylemiş ve saint Paul *de omnis potestas a Deo* (4) diyerek hristiyanların kafasına, ne olursa olsun, otoriteye karşı itaat düşüncesini hâkketmişti. Fakat dünyevi hususlara karşı bu tam alâkasızlık, İmparatorluk sekensesinin büyük bir kısmının ve hattâ imparatorların bizzat hristiyanlığı kabul etmelerinden sonra devam edemezdi.

Roma İmparatorluğunda, İmparator aynı zamanda en büyük papazdı; yani lâik kudretle dinî kudret birbirine karışıyordu. Fakat hristiyan kilisesinin teşkilâtı böyle bir karışmaya müsait değildi. Hristiyanlık evrensel bir din karakterini haizdi. İmparatorluk hudutlarının ötesinde de yayılmaya müteveccihdi. Kilise iyerarşisinin şefleri, yâni evek'ler, imparator tarafından tayin edilmiyorlardı. Böylece daha başlangıçında, hristiyanlık Devlet muvacehesinde tam bir muhtariyete mütemayildi.

Constantin'in ve hemen ondan sonra gelen haleflerinin idaresi zamanında, ahalinin bir kısmı henüz kâfir iken, Kilise, Devletin kontrolü altına girdi. Bu kontrol ilk piskopos'lar meclisinde kendini gösterdi. Devletin ahenk ve dirliği daha uzun müddet devam ettiği için Doğu İmparatorluğunda bu an'ane uzun müddet yaşadı. Fakat Devletin gittikçe zayıfladığı ve cüzülere ayrıldığı Batı'da Kilise, sür'atle hakiki bir istiklâle meylettii. Nihayet bu istiklâli elde edince, bu sefer de üstünlüğü istedi; zira ruhları idare ediyor ve kendisini, sadece cisimlerin idaresini ellerinde tutanlardan üstün sayıyordu. Meşhur bir fıkra, bu tefrikin şüphe götürmez bir alâmetidir: İmparator Théodose, büyük paskalyayı tes'it için Milâno kilisesine girmek istediği zaman, saint Ambroise, imparatoru, Selânik katliamını emretmesinden dolayı elleri kana bulaşmış olduğundan girmekten men etmiştir. Hiç şüphesiz bunun mânâsı, vazifesini ifa ettiği sırada, evek'in İmparator'dan üstün olduğudur.

M. S. 5 inci yüzyıl sonunda, bu iki iktidarın birlikte mevcudiyeti ve tefriki nazariyesi papa saint Gelase I (492 - 496) tarafından açıkça ileri sürüldü.

Bu büyük papaz şöyle yazıyordu: «İnsanların zafiyeti karşısında Allah, bu iki iktidarın bir tek elde toplanmasının acıklı suiistimallere sebebiyet vermemesi için, uhrevî ve dünyevî kuvvetleri birbirinden ayırmak istemiştir. Kilise sahasında evek, İmparator'dan ve lâik hususlarda da İmparator evek'ten üstündür.» Artık kilise

(4) — Bütün iktidar Allah'tan gelir.

otoritesinin lâik otoritenin fevkinde olduğunu iddia için yapılacak iş bir tek adım atmaktan ibaretti.

Bir iki râhibi zorla askere alan Doğu İmparatoru Maurice'e, Büyük saint Grégoire, (6 ncı yüzyılın sonu) ın yazdığı bir mektubu da hatırlatabiliriz. Mektup mütevazı cümlelerle başlamakta fakat sonunda İmparatora, İsa'nın askerlerini Devletin menfaatine zorla askere almamasını ima etmektedir.

Bütün 7 nci yüzyıl ve 8 inci yüzyılın ilk yarısı, Kilisenin üstünlüğü doktrininin inkişafa devam edebilmesini temin için pek fazla çalkantılı devirler olmuşlardır. Frank'ların, Longobart'ların ve İspanya vizigotlarının barbar kiralıkları, mütemadî iç harplerler altüst olmuşlardır; kiralın otoritesi mahallî senyörlerin menfaatine olarak gittikçe zayıflamaktadır. Almanya kısmen dinsizdir ve müsüman araplar da Şimâl Afrika'yı ve İberik yarımadasını Avrupa medeniyetinden koparıp almışlardır; Fransa'yı istilâ ve İtalya sahillerini tehdit eyliyorlar.

Fakat 732 de Charles Martel, araplarının istilâsını Poitiers'de durduruyor; sonra kendisi ve halefleri arapları Pirene'lerin ötesine atıyorlar. Torunu Charlemagne, Fransa'yı, hemen hemen bütün İtalya'yı ve Elbe nehrine kadar olan Almanya'yı kiralık âsâsı altında birleştiriyor. Sonra Saksonları, vaftizi kabule ve kendi memleketlerinde kalmağa icbar ederek, tötön kavimlerinin Batıya ve Orta Avrupa'ya doğru olan muhaceretlerini durduruyor. Charlemagne ile ortaçağ'ın birinci safhası kapanıyor ve Batı Roma İmparatorluğunun ihyası hiç olmazsa lâfzan tahakkuk ediyor.

Batı Roma İmparatorluğunun düşüşündenberi geçen ve geçecek olan yüzyıllara rağmen hristiyan medeniyeti kavimlerinin geleneklerinin devam ettiğini ve imkânın bütün sınırları dahilinde tekrar bir birlik teşkil ettiklerini görüyoruz.

Charlemagne'nin (773-814) ve onu takip eden birkaç neslin hükümdarlık devri, muvakkat ve kısmî de olsa kültürün ve tetkikin yeniden canlanmasıyla temayüz ediyor. Bununla beraber bu işler râhiplerin ve manastırların yarı inhisarı altında kalmakta devam ediyorlar; bundan dolayı, kilise iyerarşisi üstünlüğü doktrininin, bu şartlar altında, bu devirde, yeniden ileri sürülmesi ve inkişaf ettirilmesi acavip görülmemelidir.

Bu canlanmanın ilk işareti Sevil'li saint İsidore,a izafe edilen Yanlış Fetvalar (= Fausses Décrétales) ın neşredilmesi olmuştur. Sevil'li saint İsidore, klâsik devirde kullanılan ve sonradan mânâları eski kat'iyetini kaybeden birçok kelimelerin mânâsını Etimoloji

(= Ethymologie) isimli eserinde izah ederek 7. nci yüzyıl başlarında büyük şöhret sahibi olmuş bir evek'tir. Yanlış Fetvalar'ın, 809 ve 851 yılları arasında Fransız manastırlarında yazıldıklarına ihtimal veriliyor. Bu eseri, saint Pierre'in halefi saint Clément'dan tutun da Büyük Grégoire'a kadar birçok büyük râhiplere attettiler. Bu tağyirin gayesi iki tezi desteklemektir: evvelâ Roma evek'inin bütün diğer eveklerden üstünlüğü; saniyen kilise otoritesinin lâik otoriteden önde gelmesi (5).

Metz evekî Ausence, a hitaben yazdığı bir mektupta Papa Nikola I (858-867) aynı prensiplerden ilham almaktadır. Kilise iktidarının lâik iktidara üstün olduğunu müdafaa ve kendilerine tiran isminin verilmesi uygun olacak olan kötü hükümdarlara itaati reddetmeğe râhipler sınıfını davet eylemektedir (6).

Reims evekî İncmar'ın, Yanlış Fetvalar'la çağdaş sayılabilen De Potestae regia et pontifica isimli eserinde ortaya koyduğu düşüncesi, Nikola I in mektubundakinin aynıdır. Bu eserinde müellif evvelâ, her iki iktidarın ayrılması hakkında Papa saint Gelase'in ifade ettiği fikirleri tekrar etmektedir. Fakat sonra, uhrevî iktidarların ruhları ve lâik iktidarların da cisimleri idare ettiğini ve ruhun da vücuttan üstün olduğunu ilâve ederek binnetice uhrevî otoritenin her hangi bir lâik otorite fevkinde olduğu neticesine varmak gerektiğini söylemektedir. Üstelik, lâik otorite her zaman günah işleyebileceğinden dâima kilise otoritesinin hükümlerine boyun eğmek mecburiyetindedir.

Kilise otoritesi üstünlüğü nazariyesinin 9 uncu yüzyıl sonlarına doğru doktrin sahasında olgun bir hale gelmiş olmasına rağmen, takriben iki yüzyıl kadar, tatbikatta kısır kalmış bulunmasına hayret edilebilir. Fakat Avrupa cemiyetinin içinde bulunduğu şartlar bu muammayı çözer.

(5) — İfade ettiği fikirlerin daha kuvvetli bir otorite kesbetmesini temin için, Ortaçağ'da, bazan, meçhul bir zatın eserinin meşhur bir müellife izafe edildiğini görmek nadirattan değildir.

(6) — Ortaçağ'ın siyasi müellifleri arasında pek büyük bir önem kazanan, kırallarla tiranların tefriki işi, bunlara bilhassa Sevil'li saint İsidore'un Etimoloji (= Ethymologie) hakkındaki eserinde öğretilmiştir. Bu eserde tiran'ı tarif için: «Jam postea in usum accidit tyrannos vocari pessimos atque importobos reges» (7) denmekteydi. Bu hususta şu esere müracaat ediniz: — Carlyle, HISTORY OF MEDIAEVAL POLITICAL THEORY, vol. I, chap. XVIII, Blackwood, Londres.

(7) — «Hattâ artık en fena veya beceriksiz krallara tiran ünvanının verilmesi âdet olmuştur».

Charlemagne'in saltanatına ve ölümünden sonraki birkaç sene-ye tekabül eden ve akışı esnasında, Devletin infisahının ve kültür inhitatının artık durduğu devir, uzun sürmedi. 9 uncu yüzyılın sonunda ve 10 uncu yüzyılın ilk yarısında siyah bulutlar tekrar toplandılar ve bu, Ortaçağın en allak bullak ve en karanlık devri oldu. Macarlar, Normanlar ve Araplar yeni istilâleriyle, Alplere kadar dayanmakla iktifa etmeyip, her tarafa dehşet ve sefalet saçtılar. Kıral tarafından temsil edilen Devlet otoritesi zayıflıyor ve büyük küçük, dinî yeya lâik yüzlerce derebeyinin birbirleriyle ve metbulariyle aralarındaki mücadelede kay boluyordu. Sık sık vuku bulan ve ba ve açlık, tahriplerini harbinkilere ekliyorlardı. Din hissi mahiyetini değiştiriyor, bayağı hurafecilik seviyesine iniyor ve evelik'lere lâik senyörlerden daha az dünyevî ve menfaatperest olan akrabalarını tâyin eden bazı senyörlerin gaddarlıklarına engel olamıyordu. Bizzat Papalık makamı dahi, taşralı derebeyleri arasında silâhlı mücadelelere sebep olan bir av mahiyetini almıştı.

Fakat 962 de, medenî ve hristiyan kavimlerin bir tek otorite altında birleşmeleri hususundaki Roma fikri, imparator Birinci Othon de Saxe ile tatbikat sahasında tekrar kendini gösterdi. Aynı zamanda son barbar istilâları da püskürtülmüş, arap safları sürülmüşlerdi. Norman'lar daimî olmak üzere Fransa'nın şimaline yerleşiyorlar, macar'lar, polonyalılar ve bohemyalılar 1000 senesine doğru vaftizi kabul ederek, hristiyanlığa yanaşmakla Roma medeniyetinin tohumlarını alan kavimlerin teşkil ettikleri büyük ailenin arasına katılıyorlardı. En kudretli ailelerin toprağa bağlanmalarından meydana gelen yeni bir nizam, derebeyliğe girmiş ve müstakbel komünlerin esas teşkilâtlarına işaret eden ilk alâmetler böylece tezahür etmeğe başlamıştı.

Aynı devirde, Burgonya'daki Cluny, Karaorman'daki Hirchau ve diğer bazı yerlerin manastırlarındaki papazlar daha ciddî bir nizam kabul ettiler. Kendilerini lâik tesirlerden kurtararak, propagandaları sayesinde kilise iktidarının lâik iktidardan üstün olduğu düsturunu yaydılar.

Lâik iktidarın vahşeti muayyen bir nisbette tahakkuk etmiş bulunduğundan, Avrupa cemiyetinin içinde bulunduğu siyasî ve fikrî şartlar da ele alınınca, ve Kilisenin de istiklâli ve vahdeti tahakkuk edince, her iki iktidar arasında mücadelenin patlak vermekte gecikmeyeceği muhakkaktı. İmdi Grégoire VII nin eseri sayesinde bu istiklâl elde edilmiş ve kilisenin disiplini daha sert bir hal almıştı. Bu zat, vaziyet ve fırsatlardan istifade ederek, bundan sonra büyük râhi-

bin intihabının sadece rühban sınıfına ait olmasını temin etti. Böylece Roma âsilleri bu intihaba karışmıyacaklardı. Râhiplerin evlenmelerini de yasak etti. Zira evlenebildikleri müddetçe, lâik zâdegânın evlek'likleri ellerinde bulundurmaları ve dinî iktidarı kendi hâkimiyetleri ve nüfuzları uğrunda kullanmaları daha kolay olurdu.

Papa ile İmparator arasında mücadele açıktan açığa başladığı zaman imparatora, bilhassa derebeycilik ve ekseriyeti zâdegândan olan evlekler yardım ediyorlardı. Aşağı-rühban sınıfı ve bilhassa râhipler Papa'ya müzaharet ediyorlar ve plep'ler ise hemen hemen insiyakî olarak kudretlilerin muhalifi olan partiyi tutuyorlardı.

Mücadele, kalemle ve kılıçla devam etti. Büyük râhip bu işte kat'i bir istikamet aldı: Metz eveki Herman'a yazdığı mektuplarda (= *Lettres à Herman*), kilise şefinin ardında, zâdegânın gaddarlığına karşı halkın hissiyatına tercüman olan ve onları iktidar mevkiine, cetleri gibi kendileri de şiddet, sahtekârlık ve Şeytan (= Satan) (8) ın yardımıyla gelmekle ittiham eden Saona'lı marangozun oğlu hissedilmektedir.

Zâdegândan mülhem olan müteaddit evlekler papaya cevap verdiler. Bunlar arasında, Grégoire VII nin ölümünden sonra ve Pascal II namı altında *De unitate Ecclesiae conservandao* (9) adlı eseri yazan Naunberg'li Waltram'ı zikredebiliriz. Bu eserinde Waltram, sanki Allahın kendisiymiş gibi konuşan, kendisini dünyanın hâkimi ilân eden ve yenilmez sanan ve böylece de hristiyanlığın emrettiği mahviyetten, İncilin emrettiği tevazûdan uzaklaşan papanın kibrini tel'in ediyor.

Waltram ve İmparatoru tutan diğer müellifler, papanın, metbuları sadakat yemininden çözmek hakkına mâlik olduğu husu-

(8) — Metz eveki Herman'a yazdığı iki mektubun birinde, Grégoire VII nin kullandığı ifade şöyledir: «Hükümdarların, menşede, iktidarlarını Allah düşmanı insanların ellerinden aldıklarını, kibir, yağma, ihanet, katil ve cürümler kuvvetiyle, Dünyanın hâkimi şeytan tarafından sevkedilerek, kör bir ihtiras ve tahammül edilmez bir hodbinlikle kendi müsavileri, yani insanlar üzerinde, hükmetmek istediklerini kim bilmez?»

Grégoire VII nin sözlerini aynen nakletmek istedik, çünkü bazı salâhiyyetler şahsiyetlerden sadır olan muhtelif neşriyatta, bu Papa'ya göre Devletin menşenin şeytanî olduğu söylenmektedir. Hakikat Grégoire VII nin, Devleti, bugün, XX inci yüzyılda bizim anladığımız mânâda anlamamış olmasıdır. Buna mukabil, silâhlı zâdegânın silâhsız ahaliye karşı kullandığı usüller hakkında vazih bir fikir sahibidir. Gaddarların piri ve hâmisî rolünü de şeytana izafe etmesi tabiidir.

(9) — «Kilise vahdetinin muhafazası hakkında».

sundaki aşırı iddiasıyla bilhassa mücadele ettiler. Sadakat ve itaat yemininin, bütün feodalite iyerarşisinin temeli ve içtimaî binayı tutan bağ olduğu düşünülürse, papanın bu iddiasına karşı bunların düşmanlıklarının sebebi kolayca anlaşılır. Bu yeminden doğan bağlara riayetten sarfınazar edilebileceği kabul olunursa, bütün feodalite dünyası kat'i bir anarşi içine düşer.

Papalık ile İmparatorluk ve Komünler ile Senyörlükler arasındaki mücadelelerin ikinci safhası boyunca siyasî doktrinler

Kültür bakımından 12 inci yüzyıl, bir evvelkine nisbetle daha müterakki olmuştur. Kilise otoritesinin lâik otoriteye üstünlüğünü ve her iki otoriteyi de ilâhî iradenin doğrudan doğruya iki tezahür sureti olarak ele alan ve bu iktidarların karşılıklı istiklâllerini müdafaa eden fikirler arasındaki mücadele, sadece olaylar sahasında değil, doktrinler sahasında da devam etmektedir. Şimâl ve orta İtalyada komünlerin kesbettikleri ehemmiyet, 12 nci yüzyıl ile bunu takip eden yüzyılda Hohenstauffen imparatorluk hanedanına karşı devam ettireceği mücadelede Papalık için çok faydalı olmuştur.

İki iktidar arasındaki düelloda partilerden her biri, hukukî tetkiklerin yeniden canlanmasından istifade etmeğe çalıştı. Sureti umumiyede kanonistler Papanın ve romanistler de İmparatorun iktidamını müdafaa ediyorlardı. Birinciler, İmparator Othon I in Papaya verdiği sadakat yemini gibi kısmen şüpheli ve gayri mevsub olan *Gratien Kararnamesini* ve İmparator Constantin'in imparatorluğunun yarısını Papa Sylvestre'e hibe ettiği hususundaki vesikayı vücade getirdiler.

Diğer taraftan Bologne üniversitesinin hukukçuları da kendilerini Roma hukukunun tetkikine vererek İmparator otoritesini müdafaa ediyorlardı. İmparatoru, eski Sezarların bihakkin vârisi ve binaenaleyh tamamî hâkimiyetin merkezi telâkki ediyorlardı. Frédéric Barbaros tarafından davet edildikleri Roncaglia diyetinde de müdafaa ettikleri prensip bu oldu. Bu mecliste pandekt'lere istinad ederek İmparatorun üstünlüğüne uygun bir rey ileri sürdüler.

12 nci yüzyılın sonunda, Papa İnnocent III, Carinthie düküne ve fransız evkelerine hitaben yazdığı mektuplarda ruhanî üstünlüğün bütün dünyevî iktidarın fevkinde olduğu hususundaki nazariyeyi vazihan izah etti. Carinthie düküne yazdığı yazıda, «eski bir müsamaha neticesi, alman zadeganı İmparatoru seçiyorlarsa da bu seçimin Papa tarafından da tetkik ve tasdik edilmesi icabedece-

ğini» bildiriyordu. Aynı mektupta İnnocent III, Charlemagne'ın taç giymesini ve bu suretle İmyaratorluk rütbesinin Papa tarafından Yunanlılardan alınarak Almanlara verilmiş olduğunu hatırlatıyordu.

Her iki otorite arasındaki mücadele 12 nci yüzyılda İngiltere'de de çok ateşli oldu. En salâhiyetli ve kuvvetli iki şahsiyet, bir tarafta kiral Henri II ve diğer tarafta da Canterbury arşevik'i saint Thomas oldular. Kiralın arşevik'i katlettirdiği veya katline müsaade ettiği güne kadar, ihtilâf sadece ilmi sahada kalmıştı. Saint Thomas'nın yanında, tiran, bir ruhanî olmamak ve her ne suretle olursa olsun zehirle ika edilmemek şartıyla, tiranların katlinin meşrû olduğu fikrini müdafaa eden papaz Jean de Salisbur'yı bulmaktayız.

13 üncü yüzyılda Batı Avrupa âlemine, bilhassa bizanslılarla ve araplarla vaki Ehlisalip muharebeleri esnasında Doğu ile hasıl olan münasebetlerin neticesi olarak yeni kültür unsurları sızdı. Diğer bir Arap kültür merkezi İspanyanın cenup kısmıydı; fikirler buradan Avrupanın geri kalan kısmına daha kolayca sızabiliyorlardı.

Avrupalıların Averroës adını taktıkları Kurtuba'lı bir arap olan İbni Rüşt, 12 inci yüzyıl sonlarına doğru Aristo'nun eserlerini pantheist denebilecek bir görüş altında tefsir etmişti. Arap filozofunun görüş tarzı Avrupaya girmekte gecikmedi. Aristo'nun eserlerinin doğrudan doğruya grek veya ilk arapça tercümesinden lâtininceye yapılan tercümeleri gittikçe yayılmağa başladılar ve büyük bir salâhiyet kazandılar. Aristo'ya pek yerinde olarak ilkçağ kültürünün en sahibi salâhiyet ve hakikî mümessili ve «bilgi sahiplerinin üstadı» ünvanı verilmişti. İlk zamanlarda Kilise aristotelizm'e, bilhassa averoizm şekli altında ortaya çıktığı zaman müsait ve müzahir olmadı. Paris'te Sorbonne üniversitesi 13 üncü yüzyıl başlarında bu cereyanı itham etti. Fakat daha sonra, Aristo tarafından müşahhas bir hale konan ilmin, iman ile kabili telif olduğunu isbat etmek daha faydalı telâkki edildi. Bu isbatı vücade getirmek külfeti, Ortaçağın en büyük müelliflerinden biri olan saint Thomas d'Aquin (1225 - 1274) tarafından deruhte olundu.

Saint Thomas, Kolonya'da Büyük Albert'in derslerini takip etti. Belli başlı eseri *Somme Théologique*,dir Bu eserinde siyasete ve içtimai hususlara dair mevzulara yer verir. İnsan emeğini kullanmanın en iyi vasıtasını teşkil ettiğini ve zenginlere de fakirlere yardım imkânını verdiğini kabul ederek, hususî mülkiyet hakkında iyi fikirler yürütmek hususunda Aristo ile mutabıktır.

Hattâ esaret hususunda bile, yaşadığı devirde Batı Avrupa'da biraz mahdut bir şekilde bulunmasına rağmen, saint Thomas, Aristo'nun fikrine iştirak etmektedir. Esirin mahdut zekâsı nazarı itibara alınınca, esaretin hem esire ve hem de sahibine faydalı olduğuna inanmaktadır. Bununla beraber esir sahibine de esire insan gibi muamele etmesini tavsiye etmeden geçmiyor.

Eserinin bilhassa siyasi olan kısmında saint Thomas, saint Paul'ün *Omnis potestas a Deo* cümlesiyle tesis ettiği büyük bir engeli aşmak zorunda kaldı. Zira, ekseriya lâik iktidar taraftarlarınca kullanılan bu söz, harfi harfine tefsir edildiği zaman, her hangi bir hükümet şekline itaat meşrû gösterir. Saint Thomas, *Somme'da*, Allahın, bir hükümet mevcut olmasını istediğini, fakat bunun şeklinin insanların serbestçe intihaplarına bırakıldığını anlatır. Bundan sonra, iktidarı suiistimal eden *a titulo* tiran (10) ile menşei meşrû fakat iktidarını sonradan suiistimal eden hükümrani, yani *ab exercitio* tiran'ı (11) birbirinden ayırır. Saint Thomas'nın kanaatine, *ab titulo* tiran hak fikriyle yani kendi tebaasının menfaatini gözeterek hükümet sürerse, hükümranlığını meşrû bir yola sokabilir. Had hususlarda, tiranlığın tahammül fersa olduğu ve tebaaları günah işlemeğe mecbur ettiği zaman, isyan'ın doğru olacağını da kabul etmektedir.

Saint Thomas'nın, bazı vaziyetlerde, tiranların katilini meşrû bulup bulmadığı münakaşa edilmektedir. Bu münakaşanın sebebi, *Commentaire* (12) isimli eserinin bir parçasında Çiçeron'a ait bir metni zikretmesi ve bu metinde, «ahalinin, tiran'ı öldüren kimseyi övmesinin ve mükâfatlandırmasının âdet olduğunun» söylenmesidir. Fakat *Commentaire*'in bu kısmı sadece bir atıf olup, saint Thomas'nın kendi hakiki fikrini ifade etmemektedir.

Aristo'yu takiben saint Thomas, eğer şefler topluluğun menfaati yolunda hareket ederlerse, her hükümet şeklinin meşrû olabileceğini kabul etmektedir. Şu noktada da Çiçeron'a yaklaşarak, içinde demokratik unsurların şu şekilde temsil edileceği bir muhtelit hükümet şeklinin şayanı tercih olduğu hükmünü vermekte ve: *Oportet, ut omnes partem aliquam habeant in principatu* (14), demektir.

(10) — Hukuken.

(11) — Fîlen.

(12) — Şerh (Haşiye).

(13) — «Hepsinin, hâkimiyete (devlet idaresine) muayyen bir nisbette iştirak etmeleri lâzımdır».

Nihayet saint Thomas, Kilise ile Devlet'in münasebetleri hususundaki çetin meseleyi ele almaktadır. Kiliseye ruhların ve Devlete de cisimlerin idaresinin tevcih edildiğini söylüyor. Bunun neticesi olarak da bu iki müessesenin herbirinin kendine has bir sahası vardır ve diğerlerinininkine adımını atmamalıdır. Fakat ihtilâf halinde papa, daima, kralın günah işleyip işlemediğine hükmedebilir, çünkü Büyük Râhip *utriusque potestatis apicem tenet* (14) dir.

Saint Thomas'ya diğer bir eser daha atfedilir: *De regimine principum* (15). Bu eserde, biraz tahfif edilmek şartıyla monarşi, diğer bütün hükümet şekillerine tercih edilmiştir. Hükümdarın vazifesi, zayıfları, kuvvetlilerin suiistimallerine karşı muhafaza etmektir. Bu eserin mevsukiyeti çok münakaşa edilmektedir; zira ifade ettiği fikir umumiyet itibarıyla saint Thomas'ninkine tetabuk etmekteseyse de, şekil ve izah, bilhassa kitabın son kısmında görüldüğü gibi, kaba ve iptidaidir. Bu eserin saint Thomas'nın Napoli üniversitesinde verdiği ve Üstad tarafından tashih edilmeyen bir dersi ihtiva etmesi muhtemeldir (16).

Saint Thomas'nın çağdaşlarından Egide isminde biri, Fransa kralı Güzel Philippe'e, taç giymesinden evvel hocalık etmişti. Bu zat dahi, içinde, hükümdarlara ilâhi faziletlerle hareket etmelerini tavsiye eden ve kilise iktidarının lâik iktidardan üstün olduğu neticesine varan *De regimine principum* isimli bir tetkik yazmıştı. Umumiyetle Aristo'nun tedrisatına iltihak etmektedir; fakat Ortaçağdaki krallığın, kendilerinin müdafaası için birtek yüksek şef altında birleşmiş bir şatolar ve siteler konfederasyonu teşkil etmesinden dolayı, Yunan Site-Devlet'inden daha vâsi bir siyasî birlik tipi olduğunu iddia ederken bilhassa orijinal telâkkiler ileri sürmektedir.

Bu hocanın kiral talebesinin, Kilise ve Devletin münasebetleri hususunda üstadının tedrisatını ne kadar az takip ettiğini daha ileride göreceğiz.

13 üncü yüzyıl esnasında Batı Avrupanın siyasî bünyesinde mühim değişiklikler vukua geldiler.

Frédéric II nin ölümünden ve büyük saltanat fasılasından (1254-1273) sonra İtalya ve Almanya da imparatorluk iktidarı za-

(14) — «Her iki kuvvetin zirvesini tutar (= tutan)».

(15) — Kralların hükümrânlığı hakkında.

(16) — De Regimine principum hakkında Ezio Flori tarafından enteresan bir çalışma yapılmıştır. Zamichelli, 1928, Bologna.

yıfladı; halbuki fransız monarşisi gittikçe daha ziyade kuvvet kesbediyordu. Almanyada imparatorluğun zayıf düşmesinden, büyük ve küçük derebeyleri ve kısmen de komünler istifade ettiler. İtalyada bu zayıflama komünlere ve daha sonra da senyörlüklere yaradı.

Komünlerin doğuşu 12 nci yüzyıldan çok evvel şimal İtalyada başlayan ve daha sonra merkez İtalyaya yayılan çok mühim bir tarihi hâdisedir. Aynı olay sonraları daha az şayanı dikkat bir şekil altında Almanyada, Flandres'da, Fransada, İngilterede ve İberik yarımadasında vukua geldi.

Evvelâ komünler, feodal bağlarla bağlanmamış veya bu bağlardan kurtulmuş olan, birbirlerini bilmukabele müdafaa ve memleketine göre eşöven (=échevin), Konsül vs. gibi isimler alan seçilmiş şeflere itaat yemini eden insanların teşkil ettikleri birliklerdi. Komünler ekseriya birçok san'at ve zanaat loncalarının federasyonlarından meydana geliyor ve epey iktidar kesbettikleri zaman da civarlarındaki küçük zâdegânın müzaharetini temin ediyorlardı.

Komünler, Fransada, İngilterede ve İberik yarımadasında, mevziî iktidarların zararına olarak merkezi iktidarı inkişaf ettirmeğe çalışan monarkların gayretlerine engel olacak kadar büyük bir ehemmiyeti asla kesbedemediler. Bil'âkis çok defa mücadeleci zâdegânı itaat altına almağa çalışan kırılların gayretlerini desteklediler. Fakat Flandres'da, Almanyada ve bilhassa İtalyada, İmparator karşısında tâbîlikleri hafif bir vergiye ve tamamen şekli olan bazı hürmet ve saygı gösterilerine irca edilebilecek derecede, Komünler geniş bir muhtariyet elde edebildiler. Komünlerin siyasi rejimleri eski Yunan ve İtalyan Site - Devletleriyle bazı benzeyişler gösteriyordu. İlkçağ Yunanistanında, hükûmetin, hükümran organının meclis oluşu gibi, komünlerde de, yüksek iktidar nazarı sahada Büyük Kurultaya ait bulunuyordu. Kanunî bakımdan bütün aile şefleri büyük kurultaya iştirâk mecburiyetindeydiler, fakat tatbikatta en nüfuzlu vatandaşların tesiri ve bilhassa zanaat korporasyonlarının şeflerinininki vaziyete hâkimdi.

Ortaçağ komünü ile yunan sitesi arasındaki diğer bir benzerlik, az çok mühim bir devlet tesisi için genişlemek yolunda her ikisinin de karşılaştıkları güçlüklerdir. Zira büyük bir komün, daha küçük komünleri itaati altına aldığı vakit bunların sekenesi yurttaş olarak değil, fakat asıl komünün tebaaları olarak kabul ediliyorlar, hattâ komünün arazisinde, yani civardaki köylerde oturanlar bile bu muameleye tâbi kılınıyorlardı.

Şimal ve orta İtalyada ve Venedik müstesna olmak üzere Toskanada, 13 üncü yüzyıl sonlarında ve 14 üncü yüzyıla doğru hemen hemen bütün komünler senyörlüklere kalböldular. Bu müessesese, yunan sitelerinde her zaman zararlı olmamış olan tirani ile benzerlik gösterir. Mutât üzere Senyör bir partinin şefiydi ve komünün nüfuzlu bir ailesine mensuptu. Bir nevi diktatörlüğe mâlik bulunuyor ve bunu, kâh halkı az çok tazyikle intihaplar yaptırarak, kâh kendisini İmparatorun vekili yapan bir şehadetname elde ederek meşrû kılmağa çalışıyordu. Fakat iktidarının hakikî dayanağı partisinin kendisine edebileceği müzaharet ve ücretli kıtalarının yardımıydı. Araziyi genişletmek hususunda senyörlükler komünlerden daha ziyade muvaffak oldular. Aralarından bazıları, meselâ Milâno Vikontluğu gibi olanları, orta ehemmiyette modern bir devletin hudutlarını bile elde edebildiler. Fakat hâkim site ile tâbî siteler arasında hakikî bir kaynaşma asla elde edilemedi. Tâbî siteler, istiklâl fikir ve temayüllerinden vazgeçmediler. Senyörlüğe çıkan ailelerden hiçbirinin, iktidara şiddet ve dehşet kullanarak geldiğini unutturmağa muvaffak olacak derecede orada uzun müddet kalamadığını ilâve etmek de lâzımdır. Senyörler, diğer kuvvetli ailelerin rekabetleri gibi kendi taraftarlarının veya hizmetlerinde olan ücretli askerlerin ihanetlerinden de endişe etmek mecburiyetinde idiler.

İtalyan komünlerinin her tarafta senyörlüklere tahavvül etmedikleri 14 üncü yüzyılda, bu komünler, hemen daima sarîh surette oligarşik olan bir şekil ittihaz ettiler. Büyük kurultayın kapanmasıyla Venedikte ve Floransada bu vaziyet hasıl oldu. Toskana'nın belli başlı sitesinin siyasî rejimini tetkik ederken bu mevzua temas edeceğiz.

Kilise ile Devlet arasındaki mücadelenin devamı. Dante Alighieri, Marsile de Padoue, Ockam.

Kilise ile devlet arasındaki mücadele, 13 üncü yüzyılın son ve 14 üncü yüzyılın ilk senelerinde şiddetle devam etti. Bu sefer de, Papalığın rakibi, Fransa kralı Güznel Filip'ti. Bu kral, aleyhlerine, papaların imha edici bir ehlihalip seferi tertip ettikleri günahkâr albjuva (= albigeois) lardan birinin torunu olan, nazırı Nogaret'nin de yardım ve müzaharetiyle, kilise ve rühban sınıflarının mallarından da vergi alınmasını istedi.

Papa Boniface VIII bu karara karşı isyan ederek birincisi 1296 da *Clericis laicos*, ikincisi 1301 de *Ausculta fili* ve üçüncüsü de 1302 de *Unam sanctam* namı altında üç tane beyanname neşretti. Bu

beyannamelerde Papa, sadece, kilise mallarına hiçbir malî mükellefiyet tahmil edilemeyeceğini değil, fakat kilise otoritesinin her türlü lâik otorite üstünde olduğunu da iddia ediyordu. *Omnem creaturam humanam subesse romano Pontefici declaramus* diye haykırıyordu. Boniface VIII tarafından müdafaa edilen prensip, Grégoire VII ve Innocent III ün müdafaa ettiklerinin aynıdır. Fakat devir değişmişti. İman henüz tamamen sarsılmamış olmakla beraber eskiden olduğu kadar kuvvetli değildi; Papanın otoritesi münakaşa mevzuu olmağa başlamıştı. Afaroz, İmparator Henri IV ü, Canossa zilletine mecbur edecek derecede, geçmiş devirlerdeki tesirini gösteremiyordu. Bundan dolayı da Güzel Philippe'in, kilisenin en yüksek makamından sadır olan bu beyannelere küstahça mektuplarla cevap vermesine ve Scierra Colonna ile gittikleri zaman Büyük Râhibe karşı şiddet kullanan Nogaret'yi İtalyaya göndermesine hayret etmemelidir.

Bu devirde «Râhip ile Süvari arasında Diyalog» (= Dialogue entre le clerc et le cavalier) neşredildi. Bu diyalogta râhip, kilise mallarının muafiyetini müdafaa ve süvari de bu malların kiliseye fakirlerin imdadına yetişmek üzere verildiğini, bunları mülkiyetine geçiren Rühban sınıfının bu kadar çok serveti kendi elinde topladığını ve bunun âmme mükellefiyetlerinden muaf tutulmaması lâzımgeldiğini iddia etmektedir. Bu diyalogun kimin tarafından yazıldığı bilinmiyor.

Bu mevzuu ele alan diğer mühim bir eser de DANTE ALİGHİ-ERİ'nin DE MONARCHİA'sıdır. Bu eserin, Lüksemburglu Henri VII nin İtalyaya indiği devirde, 1308 senesine doğru meydana getirildiği hemen hemen kat'îdir. Bu eserde büyük şâirin fikirleri, Ortaçağ zihniyetini iyice hissettirmektedir. Eser, Dante'nin De Monarchiayı yazmasından ancak 16 sene sonra *Defensor pacis*'i yazan Marsile de Padoue'nunkinden çok daha az modern bir zihniyet taşımaktadır.

Bu kitabında Dante, İbni Rüşd ile birlikte, fikrî imkânlarını yâni terakki potansiyelini inkişaf ettirebilmek için, Beşeriyetin, her tarafta sulh ve sükûnun hüküm sürmesine ihtiyacı olduğunu beyan ile işe başlamaktadır. Bunu elde etmek için de dünyayı birtek kişinin idare etmesi zarurîdir: bu yegâne hükümdar, herkesin kendisine itaate mecbur olduğu Roma İmparatoru olmalıdır. Evrensel imparatorluğu Allah istemiştir; bunun kurulabilmesi için de Allah, romalılara dünyayı zaptettirmiştir. Bu ilâhî iradenin delili de İsa'nın, imparatorluğun teessüsü günlerinde doğmuş olmasıdır. Romalıların, müşriklik tanrularına atfettikleri mucizelerin membaı, bil'âkis, dünyayı

birleştirmek vazifesini haiz olan ve bundan dolayı da Roma halkına nezaret eden, hristiyanların Allahıydı.

Dante'ye göre, bütün iktidarları elinde tuttuğundan dolayı İmparator, insan ihtiraslarının üstündedir; dünyaya adaleti ve sulhü temin edebilir. Bundan sonra Dante, kendi tezine muhalif olanların delillerini —ki bunlar Papayı güneşe ve İmparatoru da, ziyasını güneşten alan aya benzetiyorlardı— reddetmektedir. Büyük şâir, o zamanlar revaçta olan Ptolémée sistemine istinad ederek, ayın güneşten ışık aldığını fakat hareketini ondan almadığını cevaben ileri sürüyor. Dante, Ahdi Atik (= Ancien Testament) ve Ahdi Cedid (= Nouveau Testament) den aldığı birçok misallerle kuvvetlendirerek, aynı tezi müdafaada devam ediyor.

Bu devrin diğer bir müellifi de kendisine DOCTOR İNVİNCİ-BİLİS ET SUBTİLİSSİMUS unvanı verilen GUİLLAUME D'OCKAM ismindeki bir ingilizdir. Bu zat, İmparator Bavyeralı Louis'nin tarafını tutarak, İmparatorluk iktidarının Kiliseden müstakil olduğunu iddia etmektedir. Bu müellifin düşünceleri, arasıra modern fikirlere yaklaşmaktaysalar da kullandığı şekil tamamen skolastik, yani bizim zihniyetimize göre uygunsuzdur.

Ockam'ın çağdaşı olan ve Dante'den pek az sonra gelen MARSİLE DE PADOUE'nun siyasi müellif olmak bakımından ehemmiyeti daha büyüktür. Hayatı bütün teferrüatiyle bilinmemektedir. Babasının, üniversitesinde kâtiplik ettiği zannedilen ve mühim bir üniversite merkezi olan Padoue'da, 1280 senelerine doğru doğdu. Doğum şehrinde tıp tahsil etti, sonra Orléans'da hukuk okudu ve oradan Parise geçti. Zannedildiğine göre üç ay bu üniversitenin rektörlüğünü yaptı.

Bu müellifin orijinalitesi ele alınınca, içinde yaşadığı tefekkür muhitini de tanımak faydalı olur. Padoue komünü, Ezelino da Romano'nun ölümünden sonra, bugün kilise aleyhtarı (= anticléricale) diyebileceğimiz bir siyaset kabul etmiş ve Papalık makamına karşı açık bir mücadeleye başlamıştı. Bu mücadelenin hatıraları, Marsile'in rüşte erdiği ilk senelerde, henüz tamamen silinmiş değildi. Râhiplere tanılan imtiyazlar ve bu arada vergi muafiyeti ilga edilmiş ve vaziyet öyle bir safhaya girmişti ki bir lâikin katili, ölümle cezalandırıldığı halde, bir rahibi öldürene sadece para cezası hükmediliyordu. Bittabi Papa, aksülâmelini afaroz ile göstermiş, fakat bu, uzun müddet komünün takındığı tavrı değiştirmeye âmil olamamıştı.

14 üncü yüzyılın ilk senelerinde de Paristeki atmosfer, Güzel

Philippe ile Papalık arasındaki mücadelede kilise iktidarının niyetlerine hiç de müsait değildi. Marsile bu şehirde, bittabi, ruhban düşmanı bir müellif olan Jean Jandun ile münasebetlerde bulunmuştur. Maamafih Marsile'in belli başlı eseri olan Defensor Pacis'in, bazılarının zannettikleri gibi Jandun ile birlikte meydana getirildiğine inanmak güçtür.

1324 te, Papa Jean XXII ile imparator Bavyeralı Louis arasındaki mücadelenin devamı sırasında yazılan bu eserde, müellifin düşünüş tarzı ve zihniyeti Dante'nin De Monarchia'sından çok farklıdır.

Defensor Pacis'te Marsile, Aristodan ilham almaktadır; fakat bazı noktalarda ondan ayrılmakta ve hatta onu geride bırakmaktadır. Gerçekten bütün diğerleri arasında Padoue'lu, icra kuvvetini teşri kuvvetinden ayırd eden ilk müelliftir.

Ona nazaran teşri kuvveti, halka veya onun tabii mümessillerine aittir. *Legislatorem humanum solam civium universitatem esse, vel valentiozem illius partem*, (17) diyor.

Valentior (18) kelimesinin mânası üzerinde çok münakaşa edilmiştir. Bazılarına göre bu kelime en kalabalık partiyi, bazılarına göre de en nüfuzlu olanı ifade etmektedir. Bütün ihtimaller nazara alındıkta ikinci tefsir tarzı daha doğrudur; zira Marsile'in kullandığı lûgatin harfi harfine mânâsına daha iyi uyar ve 18 inci yüzyıla gelinceye kadar da umumiyetle kabul edilen anlama göre halkın iradesi, onun tabii şefleri olan baronlar, lonça şefleri, doktorlar vs. tarafından izhar edilir. Marsile'e göre, kanunları tatbik edecek majistraları seçmek de aynı şekilde halka taallûk eder..

Bundan sonra Padoue'lu, Kilise ile Devletin münasebetleri meselesini tetkik etmektedir. Kendisi bu iki iktidarın ayrılması ve karşılıklı istiklâlleri taraftarıdır. Hattâ Devletin dalâlet içinde bulunmaları tazyikten içtinab etmesi lâzımgeldiğini, zira bu kimseleri dine sokmak işinin lâik otoritenin dünyevî kudretine değil fakat ilâhiyatçının delillerine bırakılması icabettiğini beyan edecek kadar ileri gitmektedir.

Marsile de Padoue'nun diğer eserleri arasında *De causis maritalibus* ismindekini zikretmek lâzımdır. Bu eserinde, evlenmelerin feshine karar vermenin lâik otoriteye ait olduğunu ileri sürmek-

(17) — «Beşerî vazı kanun, münhasıran, vatandaşların heyeti mecmuası, veya hiç olmazsa, onların kuvvetli olan kısmı olmalıdır».

(18) «En kuvvetli, en kudretli».

tedir. Bu eser, papanın, Tirol Kontesinin izdivacını feshetmeği reddi üzerine yazılmıştır. Bavyera İmparatoru Louis, bu izdivacın feshinden sonra, Kontesi, oğullarından birine almak istiyordu.

Marsile de Padoue'nun kitabiyatı, bilhassa Defensor Pacis, bu müellifin büyük orijinalitesinden dolayı çok kıymetlidir.

XIV üncü yüzyılın ikinci yarısı ve XV inci yüzyılın siyasi müellifleri.

Geçen yüzyıllar zarfında halk kitlelerini heyecana getiren Kilise ve İmparatorluk mücadeleleri, 14 üncü yüzyılın ikinci yarısı ve 15 inci yüzyıl esnasında hemen hemen bütün ehemmiyetini kaybetmişti. Çünkü: evvelâ, Güzel Philippe'e karşı sonu fena çıkan mücadelesinden sonra Avignona sürülen Papalık, bütün lâik hükümdarlar üzerindeki üstünlük iddiasından yavaş yavaş zimnen vazgeçti. Saniyen, İtalyaya avdetinden sonra Papalık, eski niyet ve iddialarını tekrar ele alıp kabul ettirmeğe çalışmaktan ziyade, kendisine doğrudan doğruya dünyevî bir saha teşkiline gayret etti. Aynı devirde, Almanyada imparatorluk makamı için mücadele eden muhtelif hanedanlar, hristiyan medeniyetini kabul eden bütün orta ve batı Avrupa memleketlerinde her gün biraz daha aldatici ve hayali olan kuvvetli bir hükümlanlık icra etmekten ziyade, sülâlelerinin irsi ve has sahalarını genişletmeğe çalışıyorlardı.

Bundan dolayı bu devir esnasında, kültür ilerleyişi ve ilkçağ mütefekkirleri hakkındaki bilgilerin inkişafı, tenkit zihniyetini ve müşahede kuvvetini geliştirmedikçe siyasi müelliflerin nâdir olacakları ve alâka celbedemeyecekleri muhakkaktı. Bununla beraber, yetişen birçokları arasından bazıları tamamen unutulmağa da lâ-yık değillerdir.

1313 de doğan ve 1358 de ölen *BARTOLO DA SASSOFERRATO*, 14 üncü yüzyıl ortalarına doğru siyasi mahiyette muhtelif eserler yazan büyük bir hukukşinasdı. *De regimine civitatis* isimli eserinde monarşinin geniş topraklara mâlik devletlere, aristokrasinin vasat genişlikteki devletlere ve demokrasinin de küçük devletlere uygun geldiğini ileri sürmektedir. İdare hukukunda hükümet tasarrufları ile temşiyet tasarrufları arasındaki tefrikan uyar bir tefrik vücude getirmektedir. Bir tirani'nin yerine kaim olan rejim, hükümet tasarruflarını iptal edebilir, fakat temşiyet tasarruflarına riayete mecburdur, diyor. Bu tefrikan istinad ederek, her yeni hükümet, kendisinden evvelki tarafından girişilen borçları muteber addetmeğe mecburdur; zira bu borçlar, hazine borcu senetlerinden birine mâlik olanla

bu senedi ihraç eden Devlet arasındaki mukaveleye benzer hususî mahiyette bir mukaveleden doğmuştur.

PETRARQUE sadece büyük bir şâir değil aynı zamanda büyük bir siyasi müellif de oldu. Padoue senyörü François Carrara'ya ithaf ettiği eserinin adı *De optima republica administranda*'dır. Ahaliyi idare edenlere, bu eserinde. tâvsiyelerde bulunmakta ve âdilâne hareket ederek tebaalarının maddî ve manevî refahları gayesini takip ettikleri takdirde onlara hükümetlerinin istikrarını ve devamlılığını temin etmektedir.

14 üncü yüzyılın başlarında Papa Jean XXII ile Franciscain rahiplerinin reisi Michele da Cesena arasında meşhur bir kalem münakaşası oldu. Bu zat İncilin hususî mülkiyete muhalif olduğunu, rühban sınıfının yoksulluk içinde yaşaması gerektiğini ve binaenaleyh papaların dünyevî iktidarlarının meşrû olmadığını iddia ediyordu.

Müstakbel kiral Charles VI nin mürebbisi olan NİCOLAS ORESME isminde bir fransız, 14 üncü yüzyılın son senelerinde *De origine, natura, jure et mutationibus monetarum* adı altında bir eser yazdı. Bu eserinde, tebaalarının muvafakatini almaksızın kiralın madenî paraların halitasını tağşişe hakları olabileceğini kabul etmemektedir. Bu ise ortaçağda hükümdarların sık sık baş vurdukları bir tedbirdir.

Nicolas Oresme, krali otoritenin sınırlandırılması lâzımgeldiğini iddia ediyor ve kralın halk menfaatine, tiranın ise kendi menfaatine icrayı hükümet ettikleri vakıasına dayanarak Kral ile Tiran arasında bir tefrik tesis ediyordu.

Bu mevzuda şunu da hatırlatmamız icabeder: 1416 da Constance ruhanî meclisinde rahip Jean Petit bazı hususlarda tiranları öldürmenin meşrû sayılacağını ileri sürmüş ve bu noktai nazar Gerson tarafından reddedilmiştir.

15 inci yüzyılın ortalarına doğru İtalyada, az çok hepsi de Petrarque'in izinden giden tam bir siyasi müellifler mektebi teessüs etti. Bunlar arasında Panormita namıyla anılan Antonia Beccadilli'yi ve bazılarını zikredebiliriz. Antonio Beccadilli, hükümdarları, Napoli krallığını ele geçiren kral Alphonso d'Aragon'u taklide teşvik ediyordu. *De principe* ve *De optimo cive*'nin müellifi olan ve bunları Laurent de Médicis'e ithaf eden Platina; ismi muhtevasını izah eden *De regis et boni principis officio* isimli bir eser meydana getiren Diomède Caraffa; ve nihayet az çok orijinalitesi olan ve *De regno* ve *De republica* isimli iki eser yazan François Patrizi zikre şayandır.

Patrizi, birinci eserinde, hükümdarlara, iyi bir icrayı hükümet için mutâd olan nasihatleri verir; Aristo'nun Siyaset'ine olan hayranlığını açığa vurduğu ikincisinde, Venedik anayasasını över ve bazı âsil aileleri bazı memuriyetlerden daimî surette uzaklaştırdığı için kendi memleketi olan Sienne'in anayasasını da tenkit eder.

Pétrarque taraftarı bütün müellifler, siyaset âlemine dair ahdi veya tâbir caizse üslûplaşmış bir anlayış taşırlar. Hemen hepsi, yaşadıkları devrin örfü âdetinin pek haklı göstermediği bir iyimserliğe mâliktirler. Machiavel, «yaşamak icabettiği şekilde yaşanabilseydi, bazı siyasî müelliflerin vecizeleri kıymetli olurdu, fakat bilfiil yaşayış tarzımız ele alınca bu sözler hakikate uymuyorlar» dediği zaman, bu kimselere kinayedê bulunduğu muhakkaktır. Maamafih yeni bir zihniyet yavaş yavaş olgunlaşmakta ve Rönesans sayesinde insan idraki Machiavel ve Guiccardini'nin parlak misalini verecekleri bir hakikat anlayışı ve bir müşahede kudreti kazanmaktadır.

**XV inci yüzyıl sonunda
Batı Avrupanın ve bil-
hassa İtalyanın içinde
bulunduğu siyasî şartlar**

Evvelce de bahsettiğimiz gibi 15 inci yüzyılın ikinci yarısında evvelâ İtalyada ve daha sonra hemen bütün Batı Avrupada yeni bir zihniyet doğdu. Herkesin rönesans dediği ve insanları klâsik kültür, yani eski yunanlıların ve romalıların fikir dünyası ve bunların eserlerinin insanların ve bilhassa idareci ve münevver sınıfların tefekkürüne badema icra ettikleri hâkim tesirle daha ziyade ünsiyet peyda etmelerini sağlayan büyük tarihî hâdise bu zamanda vukua geldi.

Ortaçağın, Yeni Zamanları hazırlayacak olan son safhası cereyana başladı.

Ortaçağa henüz sona ermiş nazariyeyle bakılamaz; çünkü gittikçe zayıflamış olan din duygusunun da artık istiab edemez olduğu barbarca hırs ve sevki tabiiiler gibi, ortaçağın telâkki ve inançları da henüz yaşamaktaydılar.

Avrupa cemiyetinin fikrî ve manevî şartlarında vuku bulan bu değişmenin yanı sıra birçok Avrupa memleketlerinde siyasî ve askerî bünyelerde de derin bir tahâvvül oldu. Bir birleştirme hareketi namı altında, Mukaddes Roma İmparatorluğu ve Papalık, 1000 senesindenberi biri cisimler diğeri ruhtar üzerinde tesis etmek istedikleri küllî hâkimiyet yolundaki faaliyetlerine son verdiler. Buna mukabil İngiltere, Fransa ve İspanyada, merkezîyetçi monarşilerin iktidarı gittikçe arttı. Bunun tesiriyle her millet kendi coğrafi ve dil

hudutları dahilinde birtak hükümrân kudret altında birleşmeğe doğru meylediyordu.

İngilterede, devamı müddetince soyları norman olan eski asillerin hemen kâffesinin imha edildiği uzun bir dahili harp devresinden sonra, 1603 e kadar devam edecek olan Tudor'lar hanedanının tahta geçmesiyle 1485 te sulh yapılmıştı. Tudor'ların zamanında feodal anayasanın eski şekilleri muhafaza edildiler, fakat Lordlar kamarasının hemen tamamen yeni âzâlardan terekkep etmesiyle eski prestijini kaybetmesinden dolayı, tacın otoritesi daha hâkim bir vaziyete girmişti. Avam kamarası ise, unsurlarını arasından aldığı taşra ve şehir burjuvazisinin henüz tamamen inkişaf edememiş olmasından dolayı, 17 nci yüzyılda iktisab ettiği otoriteye henüz mâlik değildi.

Fransada Louis XI, şedit ve kurnaz, fakat takip ettiği gayelere ve bunlara varmak için kullanmağa mecbur olduğu vasıtalara uyduurulmuş siyaseti sayesinde, 15 inci yüzyıl esnasında, hemen bütün büyük mâlikâneleri tacına bağlamağa muvaffak oldu. Richelieu, Mazarin ve Louis XIV tarafından da takip edilecek olan vahdet siyasetini iyi idare ederek mücadelecî âsilleri itaat altına alabildi.

İspanyada, Castille ile Aragon'un ittihadı ve Gırnata'daki son müslüman kiralığının tahribi sayesinde, millet birleşmiş ve monarşi kuvvetlenmişti.

Monarşinin feodalite üzerinde temin ettiği bu üstünlüğün sebebi bilhassa gittikçe yayılan ateşli silâhların istimaliydi. 15 inci yüzyıla kadar kat'î darbenin silâhı âsilzadelerden teşkil ve ağır silâhlarla teçhiz edilmiş süvari kuvvetiydi. Derebeylerinin şatoları ancak uzun bir muhasaradan sonra zaptedilebiliyordu. Top istimali sayesinde şatolarda kolaylıkla gedikleri açılabilir ve arkebüz tüfekleriyle teçhiz edilen ücretli piyadeler, demir zırhlar içindeki süvarilere muzafferane karşı koyabildiler.

Birçok küçük ve büyük senyör ve prenslerin imparatorluk otoritesinden sıyrılmaya yüz tuttıkları cermen memleketlerinde vaziyet aynı değildi. Almanyanın birliğini teminden ziyade kendi irsî topraklarını genişletmek gayesini güden Habsburg hanedanının siyaseti, bunların niyet ve tasavvurlarına uygun düşüyordu.

İtalya belki hepsinden daha ziyade parçalanmış bir vaziyetteydi. En büyük adalarından ikisi, yani Sicilya ile Sardunya, 14 üncü yüzyılda ve 15 inci yüzyılın başlarında aynı hanedanın hem Aragon'da ve hem de bu adalarda hüküm sürmesinden dolayı Aragon kiralığına katılmışlardı. Hakikati halde bu tamamen bir şahsî bir-

likti ve bu adalar, bilhassa Sicilya geniş bir muhtariyetten istifade ediyorlardı. Fakat, vaktaki Aragon ile Castille arasında diğer bir hanedan birliği İspanya kiralığını vücutte getirdi, o zaman da bu iki İtalyan adasının harici siyaseti İberik yarımadasının siyasetine bağlandı.

Napoli kiralığında Anjou hanedanından olan ilk üç kiralıdan sonra tahta hak iddia edenler arasındaki uzun dahili harpler kiralığın kuvvetlenmesine mâni olmuştu. 1447 de Aragon, Sicilya ve Sardunya kralı Alicenap Alphonse, Napoliyi ve bütün kiralığı eline geçirmeğe muvaffak olmuştu. Fakat üç sene sonra öldü ve üç kiralığı kardeşine, kendisi tarafından zaptedilen Napoli kiralığını da, onu tahttan atmak isteyen baronların bir suikadını önlemeğe mecbur olan gayri meşru oğlu Ferdinand'a bıraktı.

Napoli kiralığının şimalinde, epey geniş fakat iktidarı iyi takviye edilmemiş olan Papalık Devleti bulunuyordu. Papalar 15 inci yüzyılda bütün hırsyan devletleri üzerinde yüksek hakkı kullanmak iddiasını fiiliyatta terk ile Avusturyadaki Habsburg hanedanı gibi, doğrudan doğruya kendi otoriteleri altında dünyevi bir saha tesisi hususunda gayret etmişlerdi.

Fakat bir çok büyük rahiplerin akraba kayırmak gayreti neticesinde Romagne ve Emilie'deki birçok şehirler bunların aileleri efradına malikâne olarak dağıtılmıştı. Ombrie ve Marche'nin diğer sitelerinde, Papalık makamına tamamen şekli bir itaat ve saygı gösteren mevzii senyörler meydana çıkmışlardı. Hattâ Latium'da bile, iki eski derebeyi ailesi olan ve ücretli asker bölüklerinden yardım gören Orsini'ler ve Colonna'lar Papalığa bazan pervasızca meydan okuyorlardı.

İtalyanın şimalinde hemen hemen bütün komünlerin senyörlüklere tahavvül ettikleri sırada, Floransa'nın Sienne ve Lucques müstesna olmak üzere diğer daha küçük komünleri boyunduruk altına aldığı Toskana'da aynı vaziyet hâsıl olmamıştı. Cenova da, belli başlı aileler arasında daimî suretteki dahili mücadelelerde al-lak bullak olmasına rağmen kendisini bir komün şeklinde olarak olurluna idare ediyordu. İstanbulun Türkler tarafından zaptı (1453) Cenovalılara, belli başlı trafiklerini teşkil eden Karadeniz limanlarını kapamıştı. Ligürya merkezi hükûmetinin iktisadî ve siyasi ehemmiyeti de 15 inci yüzyıl sonunda yok olmayacak derecede azalmıştı.

Cenova'nın şimali, Savoie hanedanının ve Monferrat ve Saluces markiliklerinin arazilerini teşkil ediyordu. Fakat, eski feodal dev-

letlerin enkazı üzerine kurulan bu devletlerden hiç biri, İtalyanın mukadderatı üzerine hatırı sayılır bir tesir icra edebilmek için yeter derecede ehemmiyet kazanmamışlardı.

Po vadisinde, Milâno havalisinde 14 üncü yüzyılda, yavaş yavaş epey geniş bir devlet teşekkül etmişti; Milâno şehrini iktidarı altına alan Visconti ailesi, Vercelli'den Vérone'a kadar uzanan topraklarını genişletmiştir. Böylece Visconti devleti, bütün Lombardiya ile Piemonte'nin ve Venediğin de bir kısmını ihtiva ediyordu.

Gian Galeazzo Visconti, 1401 yılında Milâno dükü unvanını almıştı. Ertesi sene öldü ve yerine geçen oğlu Galeazzo Maria, zulmü yüzünden halk tarafından idam edilmekte geçikmedi. Dükalığı tekrar fethetmek isteyen diğer oğlu Filippo Maria, çeyiz olarak göz kamaştırıcı hazinelerle üç şehrin senyörlüğünü ve ölen kocasının ücretli asker kıt'alarını getiren, meşhur Condottiere'in dul karısı Facino Cane ile evlenmek mecburiyetinde kalmıştı. Dükalığı istirdat eden Filipo Maria, karısını öldürttü ve üç komşu cümhuriyet olan Venedik, Floransa ve İsviçrelilere karşı uzun muharebelere girişti. Neticede bu sonunculara terketmek mecburiyetinde kaldığı topraklar bugünkü Tessin kantonunun büyük bir kısmını teşkil ederler. 1447 de vukubulan ölümünde, bir ücretli asker kıtasının komutanı ve Dükün gayri meşru bir kızının kocası olan Francesco Sforza, ayaklanan ve *Aurea republica ambrosiana* ilân eden Milâno'yu ve bu şehirle birlikte dükalığın yarısına yakın araziye eline geçirdi. Geri kalan kısımlar kendilerine verilen Venedikliler, Milâno'dan bir günlük yolda bulunan Adda'ya kadar bütün araziye işgal ettiler.

Bu suretle Venedik, kendi adaları yakınında kuvvetli bir devletin teşekkülüne set çekmiş oluyordu, fakat aynı zamanda, şimal İtalyada yabancı bir büyük devlete kafa tutabilecek yegâne devleti zayıf düşürüyor ve onun arazisini taksim ediyordu.

İtalyada malik olduğu geniş araziden başka, Venedik cümhuriyeti hemen hemen bütün Adriyatik sahillerini ve Yunan takımadalarından belli başlılarını da hâkimiyeti altında bulunduruyordu. Portekizliler ikinci bir yol olarak Ümit Burnunu aşıncaya kadar, Mısır tarikiyle yapılan Hind ticaretini inhisarında tuttu. Üstelik, Cümhuriyetin mukadderatına hâkim olan Aristokrasi, İtalyada o zamanki hükûmetlerin en müstakar ve sağlamıydı. Diğer İtalya devletlerindeki gibi, hükûmetlerin istikrar ve sağlamlığını daimî surette tehdit eden hükûmet darbelerinden endişe etmeyen yegâne devlet Venedik'ti.

İtalyan devletlerinin diğer bir yarısı, Kondottiyeri'ler tarafın-

dan sevki idare edilen ve maceraperestlerden mürekkep kıtalardı. 12nci ve 13 üncü yüzyıllar esnasında, İtalyan komünleri vatandaşları silâhlandırıyorlardı. Frédéric Barbaros'un ordusunu Legnano'da mağlûp eden milislerdir. Fakat bir çok komünler senyörlük haline inkılâp edince, senyörler silâhları halkın eline vermenin tehlikeli olacağını düşündüler; etraflarına ücretli askerler toplamayı tercih ettiler. Sanayiın ve servetin inkişafı dolayısıyla, vatandaşlar, harbe gitmek için ticaretlerini terketmek istemediklerinden birçok komünler de aynı şekilde hareket ettiler. İtalyanların Messer Giovanni Acuto adını taktıkları maceraperest bir İngiliz olan John Ackwood böyle bir zamanda yükünü tuttu. Bir maceraperestler bölüğü başında olarak Fransadan gelen bu adam, kendi hesabına çapulculuk etmediği zamanlarda kâh bir devletin, kâh ötekini hizmetine giriyordu. Bu misal pek çabuk taklit edildi. İtalyan maceraperestlerinden müteşekkil veya Braccio da Monte, Attendolo Sforza, Niccolo Piccinino vs. gibi İtalyanlar tarafından kumanda edilen bölükler çarçabuk meydana geldiler.

Fakat bu bölükler, bunları kendi hizmetlerine alan hükümetler için tehlikeli bir âlettir. Zira bunların şefleri, bir komünün hizmetindeyken bir senyörlüğe ve bir senyörün hizmetindeyken de onun yerine geçmeğe niyetleniyorlardı. Bu çeşit niyet ve gizli arzular taşımaktan zanlı olmalarından dolayıdır ki Venedik, Carmagnola kontunu, Florence Baldaccio d'Anghiari'yi ve nihayet Paolo Vitelli'yi ölüme çarptırdı. Üstelik muhtemeldir ki Kondottiyeri'ler, yani maceraperest bölüklerinin şefleri, alacakları ücretlerden ve sair menfaatlerden daha uzun bir müddet istifade etmek için harbi mahsus uzatıyorlardı.

Bu suretle İtalya, o devirde, bütün Avrupanın en zengin ve en münevver memleketi ve aynı zamanda, askerî ve siyasî bakımlardan da en berbat organize edilmiş olanıydı. Yabancılar kolayca bir av olacağı muhakkaktı.

Yazan: G. MOSCA

Çeviren: M. ÖZYÖRÜK